

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.31>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСУДДЯ: СУЧАСНИЙ СТАН

Пекарчук А.В.,
аспірантка Пенітенціарної академії України
ORCID: 0009-0004-1100-8240
e-mail: pekarchykalyona@ukr.net

Пекарчук А.В. Конституційно-правове регулювання правосуддя: сучасний стан.

У статті висвітлюється сучасний стан конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні. Наголошено, що такий стан пов'язується з внесенням змін до Конституції України у 2016 році. Ці зміни були спрямовані на узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами та рекомендаціями, зокрема щодо незалежності судової влади та деполітизації процесів призначення суддів. Важливою реформою стало передання ключових повноважень у сфері призначення суддів Вищій раді правосуддя, що виключило вплив політичних сил на цей процес, обмеживши роль Президента лише церемоніальними функціями затвердження кандидатур.

Значну увагу в дослідженні приділено новій ролі Вищої ради правосуддя, яка замінила Вищу раду юстиції і отримала додаткові функції з контролю за дотриманням професійної етики суддями та прокурорами. Наголошено на необхідності перегляду кількісного складу представників прокуратури в Вищій раді правосуддя, щоб забезпечити більш справедливий розгляд дисциплінарних справ прокурорів.

Висвітлено нову конституційну концепцію правосуддя, яка об'єднує прокуратуру та адвокатуру в рамках одного розділу Конституції, що вказує на системний підхід до реформування правосуддя, за якого всі елементи правової системи розглядаються як взаємопов'язані частини єдиного механізму захисту прав і свобод людини. Таке об'єднання сприяє гармонізації діяльності прокуратури та адвокатури, підвищенню ефективності їхньої взаємодії у процесі здійснення правосуддя.

Окрім позитивних аспектів, в статті акцентовано увагу на існуючих недоліках законодавчого регулювання прокуратури. Зокрема, вказано на ризики політичного впливу на процедуру призначення Генерального прокурора через значну роль Президента. Запропоновано переглянути механізм призначення Генерального прокурора, надавши ключову роль у цьому процесі Вищій раді правосуддя та органам самоврядування прокуратури.

Резюмовано, що існує необхідність у внесенні змін до чинного законодавства у контексті деполітизації системи правосуддя, чіткого визначення принципів діяльності прокуратури.

Ключові слова: верховенство права, правосуддя, прокуратура, суд, судова реформа.

Pekarchuk A.V. Constitutional and legal regulation of justice: current state.

The article deals with the current state of constitutional and legal regulation of justice in Ukraine. It is emphasized that this situation is connected with the amendments to the Constitution of Ukraine that were made in 2016. These changes were aimed at harmonizing national legislation with international standards and recommendations, in particular regarding the independence of the judiciary and the depoliticization of the judges' appointing process. An important reform was the transfer of key powers in the field of appointing judges to the High Council of Justice, which excluded the influence of political forces on this process, limiting the role of the President to only ceremonial functions of approving candidacies.

Considerable attention is paid in the study to the new role of the Supreme Council of Justice, which replaced the Supreme Council of Justice and received additional functions of monitoring compliance with professional ethics by judges and prosecutors. The need to revise the quantitative composition of the representatives of the prosecutor's office in the High Council of Justice was emphasized in order to ensure a fairer consideration of prosecutors' disciplinary cases.

The new constitutional concept of justice uniting the prosecutor's office and advocacy within the framework of one section of the Constitution, which indicates a systemic approach to justice reform, in which all elements of the legal system are considered as interconnected parts of a single mechanism for the protection of human rights and freedoms, is covered. Such an association contributes to the harmonization of the prosecutor's office activities and the bar, increasing the effectiveness of their interaction in the process of administering justice.

In addition to positive aspects, the article focuses on the existing shortcomings of the prosecutor's office legislative regulation. In particular, the risks of political influence on the procedure for appointing the Prosecutor General due to the significant role of the President are indicated. It is proposed to review the mechanism of appointing the Prosecutor General, giving a key role in this process to the High Council of Justice and self-governing bodies of the prosecutor's office.

It is summarized that there is an urgency to make changes to the current legislation in the context of depoliticization of the justice system, a clear determination of the prosecutor's office principles.

Key words: rule of law, justice, prosecutor's office, court, judicial reform.

Постановка проблеми. Правосуддя є одним із ключових інститутів забезпечення верховенства права, гарантування прав і свобод людини, тому питання його нормативного врегулювання має важливе значення для підтримання стабільності та розвитку держави. До того ж, актуальність дослідження цієї теми зумовлена необхідністю забезпечення ефективного функціонування судової системи в умовах правової держави.

Узагальнюючи положення, викладені у науковій правничій літературі, зазначимо, що необхідність комплексного дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя визначається такими факторами.

По-перше, сучасні виклики, пов'язані зі змінами в законодавстві, реформами судової системи та глобальними тенденціями демократизації суспільства, вимагають перегляду та осучаснення існуючих підходів до організації правосуддя. Це особливо актуально для України, яка проходить етап реформування правової системи та судової влади.

По-друге, зростаюча роль міжнародних стандартів правосуддя та їх інтеграція в національне законодавство потребують детального аналізу і відповідного удосконалення конституційно-правового регулювання судової системи.

По-третє, питання ефективного та справедливого судочинства є вимогою для кандидатів на вступ до Європейського Союзу. Для України, яка активно рухається в напрямку євроінтеграції, приведення судової системи у відповідність до стандартів Європейського Союзу є не тільки внутрішньою необхідністю, але й міжнародним зобов'язанням. Відповідність судової системи критеріям верховенства права, незалежності суддів, прозорості процесу та захисту людських прав є однією з ключових умов на шляху до отримання повноправного членства в Європейському Союзі.

Реформування судової системи України, особливо в контексті конституційно-правового регулювання, має на меті не лише покращити якість правосуддя, але й підвищити довіру громадян до судової влади.

Таким чином, актуальність дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя у сучасних умовах є невід'ємною складовою забезпечення прогресу у процесі реформування судової системи, наближення України до стандартів Європейського Союзу та створення ефективного механізму захисту прав людини.

Метою дослідження є характеристика сучасного стану конституційно-правового регулювання правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика конституційно-правового регулювання правосуддя є предметом численних наукових досліджень в українській правовій науці. Особливу увагу дослідники приділяють таким ключовим аспектам, як принципи незалежності судової влади, доступ до правосуддя, а також відповідність національних правових систем міжнародним стандартам у сфері правосуддя. Так, згадаємо таких вчених, що висвітлили окремі питання вказаної проблематики у своїх працях, як: Т. Богданевич, М. Козюбра, А. Кучук, Л. Матвеева, Б. Моніч, І. Омелько, В. Скомороха, М. Ставнійчук, В. Тацій, Д. Терлецький, Ю. Тодика, О. Турченко, С. Шевчук та ін.

В українському контексті проблема реформування судової системи активно вивчається в рамках наукових робіт, присвячених реалізації судової реформи, яка була розпочата в 2016 році. Бага-

то вчених акцентують увагу на необхідності вдосконалення законодавства щодо судоустрою для забезпечення його відповідності Конституції України, міжнародним договорам і європейським стандартам. Наприклад, дослідження зосереджуються на підвищенні прозорості судових процедур, посиленні незалежності суддів, що відображено у працях таких українських науковців, як О. Крижова [1], С. Пушкар [2], С. Чорна [3] та ін.

Крім того, аналізуються питання забезпечення конституційного контролю за діяльністю судової системи, включаючи роль Конституційного Суду України у формуванні правових позицій щодо судової реформи. У цьому контексті важливими є праці, присвячені ролі судової влади в умовах правовладдя, зокрема в умовах політичних та соціальних викликів, що постають перед державою [4-5].

Незважаючи на значні досягнення у вивченні цієї проблематики, залишається низка невирішених питань, пов'язаних із концептуальним розумінням конституційно-правових норм у сфері правосуддя. Це зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження та пошуку ефективних шляхів імплементації конституційно-правового регулювання правосуддя, що дозволить забезпечити стабільність і ефективність судової влади на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Аби зрозуміти, як функціонує сучасна система правосуддя в Україні, необхідно повернутися до 2016 року, коли були внесені зміни до Конституції, які безпосередньо стосувалися правосуддя [6]. Саме ці зміни стали визначальними для подальшого розвитку судової системи і послужили основою для її сучасного стану.

Прийнятий закон значно змінив розподіл повноважень між Верховною Радою та Президентом у сфері правосуддя, узгодивши їх з міжнародними стандартами. Зокрема, Вища рада правосуддя отримала повноваження обирати суддів на безстрокові посади, а роль Президента зводиться до формального затвердження їхніх кандидатур. Ці зміни отримали позитивну оцінку Венеційської комісії [7].

Новий закон розширив повноваження органу, який займається питаннями призначення та звільнення суддів. Вища рада правосуддя, створена замість Вищої ради юстиції, стала більш незалежним органом і отримала додаткові функції, зокрема, контроль за дотриманням професійної етики суддями та прокурорами [8].

Склад Вищої ради правосуддя формується з представників різних гілок влади (законодавчої, судової), а також експертів у сфері права (адвокатів, прокурорів, вчених). Члени Ради мають бути незалежними від політичних сил [9].

На нашу думку, незважаючи на важливу роль Вищої ради юстиції у кар'єрних питаннях суддів та прокурорів, її склад створює дисбаланс. Недостатня кількість представників прокуратури у Раді може обмежувати їхню участь у прийнятті рішень, що стосуються їхньої професійної відповідальності. Це підриває принцип автономії прокурорської спільноти і вимагає перегляду механізмів формування складу Ради або створення окремого органу для розгляду дисциплінарних справ прокурорів.

Більш доцільно, на нашу думку, для забезпечення більш справедливого розгляду дисциплінарних питань щодо прокурорів необхідно законодавчо визначити оптимальний склад дисциплінарної палати.

Закон про Вищу раду правосуддя не дає однозначної відповіді на питання про припинення повноважень її членів. Незрозумілість виникає в контексті незастосування підстав припинення повноважень члена Ради, якщо Рада може стати неповноважною. Маємо на увазі те, яка кількість членів має бути врахована при вирішенні цього питання. Так, для проведення пленарного засідання потрібна більшість членів, а для питань призначення суддів – ще більший склад.

Наступне, на чому ми наголосимо, це те, що відбувся значний відхід від попередньої практики окремого регулювання прокуратури та адвокатури, що відображає трансформацію конституційного підходу до цих інститутів. Нова редакція Конституції України об'єднує прокуратуру та адвокатуру в рамках розділу про правосуддя, що свідчить про новий системний підхід до конституційного регулювання. Ця зміна відображає прагнення до більш гармонійного й інтегрованого бачення судової системи, де всі елементи правосуддя розглядаються як єдина структурована система для забезпечення справедливості.

Раніше прокуратура та адвокатура мали окреме регулювання, що акцентувало увагу на їхній незалежній ролі в правовій системі. Прокуратура здійснювала державне обвинувачення і нагляд за додержанням законів, тоді як адвокатура виконувала функцію захисту та представництва інте-

ресів громадян. Об'єднання цих інститутів в рамках одного конституційного розділу про правосуддя демонструє рух у бік більш комплексного підходу, в якому судова система розглядається не тільки як набір окремих гілок чи органів, але як єдина функціональна система, що спрямована на захист прав і свобод людини.

Такий підхід також вказує на зміну погляду щодо місця прокуратури та адвокатури в судовій системі. Відтепер ці інститути не тільки виконують свої індивідуальні функції, але і вважаються елементами єдиного механізму правосуддя. Це може сприяти більшій взаємодії між ними, забезпечуючи ефективніше виконання судових рішень, кращу координацію у справах, де захист і обвинувачення повинні взаємодіяти в межах єдиного правового процесу.

Таким чином, конституційні зміни, що об'єднують прокуратуру та адвокатуру в контексті правосуддя, демонструють новий, більш цілісний і системний підхід до організації судової влади, спрямований на підвищення її ефективності та узгодженість із сучасними вимогами правової держави.

Важливим аспектом реформи є законодавче закріплення принципу верховенства права в діяльності прокуратури. Це сталося ще до внесення змін до Конституції, що свідчить про системний підхід до реформування правосуддя. Такий підхід підкреслюється також включенням до тексту присяги прокурора зобов'язання сприяти утвердженню верховенства права [10].

Незважаючи на загальну позитивну оцінку, слід відзначити окремі неточності в законодавстві про прокуратуру. Законодавець у статті 3 Закону про прокуратуру застосував різні підходи до формулювання принципів діяльності прокуратури. Деякі принципи мають чіткі визначення, що сприяє їх розумінню та контролю, в той час як інші залишаються не до кінця конкретизованими, що може призводити до неоднозначного тлумачення.

Принципи діяльності прокуратури, закріплені в законі, містять певні дублювання. Так, принцип верховенства права фактично включає в себе визнання людини як найвищої соціальної цінності, оскільки верховенство права неможливе без поваги до прав людини. Це свідчить про недостатню чіткість та системність у формулюванні принципів.

Виокремлення принципу законності як окремого від правовладдя може розглядатися як певне дублювання, оскільки законність є невід'ємною складовою правовладдя. Тим не менш, у період переходу до європейських стандартів окреме закріплення принципу законності може бути корисним для акцентування уваги на необхідності забезпечення стабільного та передбачуваного правового середовища. Однак у довгостроковій перспективі слід розглянути питання про оптимізацію переліку принципів, з метою уникнення дублювання.

Виокремлення принципів неупередженості та об'єктивності як окремих категорій є також не зовсім правильним. Поняття неупередженості та об'єктивності тісно пов'язані між собою. Неупередженість неможлива без об'єктивності, оскільки неупереджений підхід передбачає спирання на факти, а не на суб'єктивні судження.

Положення про повагу до незалежності суддів є радше нормою професійної етики, ніж самостійним принципом діяльності прокурора, оскільки воно регулює конкретні аспекти поведінки. Принцип – це загальне правило, а етична норма – конкретна вимога до поведінки. Відтак, положення про повагу до незалежності суддів, хоча і є важливим для забезпечення взаємодії між судовою та прокурорською гілками влади, не є фундаментальним принципом правосуддя. Це радше норма професійної етики, яка регулює поведінку прокурора в конкретних ситуаціях. Система професійної етики є достатньо розвиненою для того, щоб регулювати всі аспекти діяльності прокурора. Тому немає необхідності дублювати її положення у вигляді окремих принципів.

Акцентуємо увагу ще на одному аспекті. Діяльність Європейського суду з прав людини значною мірою вплинула на розуміння принципу верховенства права в українському законодавстві. Тому доцільно закріпити детальне тлумачення цього принципу в Законі про прокуратуру.

Не можна не відзначити і положення щодо організаційно-правових аспектів функціонування інституту прокуратури. Порядок призначення Генерального прокурора містить потенційні ризики для його незалежності. Існуюча процедура передбачає значний вплив глави держави на вибір кандидатури, що може обмежити свободу дій Генерального прокурора.

Генеральний прокурор як ключова фігура в системі правосуддя повинен бути абсолютно незалежним. Будь-який політичний вплив на його рішення може підірвати довіру до правоохоронної системи [10, с. 214].

М. Руденко справедливо зазначає, що ефективність роботи Генерального прокурора безпосередньо залежить від гарантій його незалежності. Особливо гострою є проблема політичного

впливу, яка не була повністю вирішена останніми реформами. Для усунення цієї проблеми автор пропонує переосмислити роль прокуратури, надавши Генеральному прокурору суто процесуальні функції, подібні до функцій Голови Верховного Суду [11, с. 51].

На нашу думку, ключову роль у процедурі призначення Генерального прокурора має відігравати Вища рада правосуддя, оскільки це орган, покликаний забезпечувати незалежність судової влади та контроль за дотриманням принципів правосуддя. Включення Вищої ради правосуддя в процес призначення Генерального прокурора сприятиме об'єктивному відбору кандидатів на цю посаду, оскільки ця Рада є незалежним органом, що представляє інтереси юридичної спільноти та має досвід у питаннях призначень і дисциплінарної відповідальності в судовій системі.

Залучення органів самоврядування прокуратури також відіграватиме важливу роль у цьому процесі. Ці органи краще розуміють специфіку функціонування прокуратури, їх члени безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю прокурорів, тому можуть забезпечити кваліфікований відбір і оцінку кандидатів. Такий підхід дозволить зробити процедуру призначення більш прозорою та професійною, а також уникнути втручання політичних сил у роботу прокуратури.

Обмеження ролі Президента до церемоніальних функцій під час призначення Генерального прокурора має на меті зменшити ризик політизації цього процесу.

Таким чином, включення Вищої ради правосуддя до процедури призначення Генерального прокурора та обмеження впливу Президента сприятиме посиленню інституційної незалежності прокуратури, що, в свою чергу, підвищить рівень довіри до судової системи.

Висновки. Таким чином, дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя на сучасному етапі є необхідним для розуміння подальших напрямків розвитку правосуддя, удосконалення його функціонування та адаптації до вимог суспільства і міжнародних правових стандартів.

Завдяки конституційним змінам 2016 року було закладено фундамент для сучасної системи правосуддя в Україні. Ключовими досягненнями стали: деполітизація правосуддя, розширення його сфери, зміцнення принципу верховенства права. Об'єднання норм про адвокатуру, прокуратуру та правосуддя в одному розділі покращує розуміння взаємодії цих інститутів, що сприяє ефективному здійсненню правосуддя та забезпечує надійний захист прав громадян.

Водночас, існує необхідність у внесенні змін до чинного законодавства у контексті деполітизації системи правосуддя, чіткого визначення принципів діяльності прокуратури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крижова О.Г. Незалежність судової влади та суддів у контексті реалізації принципу верховенства права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 45. Т. 1. С. 15–18.
2. Пушкар С.І. Забезпечення незалежності суддів як гарантія їх діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 336–341.
3. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186–190.
4. Моніч Б. Про особливості відправлення правосуддя в Україні під час війни. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/bogdan-monic-pro-zdijsnenna-pravosudda-v-ukraini-pid-cas-vijni>.
5. Смокович М.І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70. С. 450–455.
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. Ст. 532.
7. Opinion on the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine Regarding the Judiciary as Approved by the Constitutional Commission On 4 September 2015 Adopted by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23-24 October 2015). URL [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027-e).
8. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Про Вищу раду правосуддя. Закон України від 21 грудня 2016 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 7-8. Ст. 50.

10. Макосій Ю. До питання функціонального призначення прокуратури у механізмі захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Т. 2. № 74. С. 214–219.
11. Руденко М.В. Генпрокурори незалежної України: 30 років політико-правового досвіду з передумов призначення на посаду, строку повноважень та підстав звільнення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 41. С. 47–53.